

مکی و مدنی و آرای بدیع علامه طباطبائی (ره)

دکتر محمد هادی مؤذن جامی
عضو هیات علمی دانشگاه علوم انتظامی
محقق و مؤلف مقاله در دایرة المعارف بزرگ اسلامی

مقدمه

علم به مکی و مدنی بودن سوره‌های قرآن و آشنایی با ترتیب نزول آنها تأثیر مهمی در بحث‌های مربوط به دعوت نبوی و سیر روحی و سیاسی و اجتماعی آن در عصر پیامبر (ص) و تحلیل سیره نبوی دارد. ^۱ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی علامه طباطبائی روایات را به جهات مختلف و از جمله تعارض بین آنها صالح برای حجیت آنها در این مورد نمی‌داند و راه کار را تدبیر در سیاق آیات و کمک گرفتن از قرائن و امارات داخلی و خارجی می‌داند و المیزان را بر این اساس نگاشته‌اند. در مقاله حاضر به گوشه‌ای از آرای آن رادمرد فرهیخته و فرزانه در این خصوص اشاره شده و با فرهنگ آماری قرآن و سایر منابع در دسترس مقایسه به عمل آمده است. در این پژوهش در حد امکان تمامی موارد مذکور در المیزان گردآوری شده و به استناد آنها نشان داده شده که از ۲۵ سوره مکی مشهور به داشتن آیات مدنی، ۲۳ سوره به دلیل سیاق واحد نمی‌تواند آیه مدنی داشته باشد و از ۱۲ سوره باقی مانده نیز تنها گزارش مدنی بودن برخی آیات ۵ سوره (نحل، فرقان، شوری، زخرف، ماعون) کاملاً صحیح است و در مورد ۷ سوره (اسراء، کهف، قصص، سجده، احقاف، قلم و مزمل) نیز تنها مدنی بودن برخی از آیات مورد قبول علامه است (این موارد در جدول ۱ پیوست مقاله

ذکر شده است) اما در مورد ۲ سوره مدنی انفال و توبه، از نظر علامه، هیچ یک از آیات مطرح شده مکی نیست. زیبایی کار در آنجاست که ذهن نقاد و وقاد مفسر کبیر قرآن در چارچوب مشهورات محصور نگشته و موارد دیگری را نیز مطرح کرده اند. (این موارد در جدول ۲ پیوست مقاله ذکر شده است که شامل ۲۶ سوره مشهور مکی و ۱۴ سوره مشهور مدنی است.) جالب ترین آنها نظر مشهور - و رب مشهور لا اصل له - در مورد مکی بودن سوره العادیات است. با آن که به شهادت سیاق و تاریخ این سوره به جهاد آن هم در مورد شخصیت بارزی چون امیرالمؤمنین (ع) در غزوه ذات السلاسل (سال هشتم هجری) نازل شده، اما تحریف گران آن را به پیش از دوره جهاد و هجرت انتقال داده اند تا فضلی از فضایل آن خورشید تابان را منکر شوند. راقم کوشیده است با احصای این موارد و تشویق محققان در این زمینه فتح بایی به قصد خدمت به ساحت قدس ثقلین (به ویژه ثقل مظلوم عترت (ع)) کرده باشد.

الف) سوره های مکی

فهرست سوره های مکی در جدول پیوست ذکر شده است. مشهور است که ۸۶ سوره قرآن مکی است. از این تعداد ۳۵ سوره مشتمل بر آیات مدنی می باشد. آیا تمام سخن همین است و آیا سیاق آیات مؤید این موضوع است؟

۱) سوره انعام: در مورد این سوره بحث است که بین ۱ تا ۶ آیه آن مدنی است که عبارت

است از:

۱) آیه ۱۱۱ (و لو انزلنا الیهم الملائکه)

۲) آیه ۱۵۱ تا ۱۵۲ (قل تعالوا اتل)

۳) آیه ۹۱ و ۹۲ (و ما قدروا اللّه)

۴) ۶ آیه که ۳ آیه ۹۱ به بعد (و ما قدروا اللّه) و ۱۵۱ به بعد،

اما فرهنگ آماری، آیات ۲۰، ۲۳، ۱۱۴، ۱۴۱ را افزوده است و آیه ۹۲ را از قلم انداخته است.

اما همان گونه که ائمه اهل بیت (ع) و نیز ابی و عکرمه و قتاده گفته اند، این سوره کلاً مکی است و دلیل بر مدنی بودن آیات از جهت سیاق و لفظ، وجود ندارد و سیاق واحد و متصل آیات سوره مخالف مدنی بودن آیات مذکور است. (المیزان، ۶/۷)

و بر همین اساس علامه ناسخ بودن آیه (و اذا رایت الذین یخوضون) را به استناد نزول یکباره

سوره رد می کند. (۱۵۳/۷)

اما در خصوص داستان ثابت بن قیس، به جری و انطباق قائلند. (۳۶۹/۷)
 ۲) سوره اعراف: در مکی بودن برخی آیات آن سخن است که قتاده آیه ۱۶۳ (و سألهم عن قریه) را مدنی دانسته و در فرهنگ آماری ۷ آیه بعد از آن نیز اضافه شده است و علامه آن را اشتباه دانسته و رد کرده است. (۱۴/۸)

آیات (ونزعنا ما فی صدورهم من غل) (اعراف، ۴۳/۷) را در خصوص اهل بدر دانسته اند که علامه به دلیل مکی بودن سوره آن را درست نمی دانند (۱۳۹/۹). اما چرا به جری و انطباق قائل نشده اند معلوم نیست، به ویژه که در مورد دیگر که داستان ابوعامر راهب در مدینه است، اشکال گرفته و چند سطر بالاتر از آن مسأله تطبیق را ذکر کرده اند. (۳۳۹/۸)

۳) سوره یونس (ع): سوره ای است که در اوایل بعثت و یکبار نازل شده و اتصال ظواهر آیات مؤید آن است و برخی آیات ۱۴۰ (و منهم من یؤمن من) و ۹۴ تا ۹۶ (فان کنت فی شک) را مدنی دانسته اند و دلیلی در جهت لفظ وجود ندارد (ج ۱۰، ص ۶). این موارد در فرهنگ آماری هم آمده است.

۴) سوره هود (ع): مضمون آیات و اتصال ظاهر آنها مؤید نزول یکباره آن است اما برخی آیات ۱۲ (فلعلک تارک) و ۱۷ (افمن کان) و ۱۱۴ (واقم الصلاه) را مدنی دانسته اند و دلیلی بر آن وجود ندارد (۱۰/۱۳۵). این موارد در فرهنگ آماری هم آمده است.

۵) سوره یوسف (ع): سیاق آیات نشان دهنده مکی بودن و وحدت سیاق مؤید نزول یکباره آن است و آنچه در برخی از روایات از قول ابن عباس مبنی بر مدنی بودن ۳ آیه اول سوره و آیه ۷ (لقد کان فی یوسف) وارد شده مردود است به دلیل وحدت سیاق (۱۱/۷۴)

۶) سوره رعد: از سیاق و مضمون آیات، مکی بودن سوره هویدا است. برخی آیه آخر و برخی آیه ۳۱ (ولو ان قرآنا سیرت) را مدنی دانسته اند که همگی به دلیل سیاق مردود است (۱۱/۲۸۵) و ابن تیمیه قائل به اتفاق همه در مورد مدنی بودن آیه آخر سوره شده است (همان، ص ۳۸۶ و نگارنده معتقد است لابد او می خواسته راه را برای تشکیک برخی در مورد امیر المؤمنین (ع) بازنگهدارد تا صاحب «علم کتاب» را برخی یهودیان تازه مسلمان بدانند، کما این که از سعید بن جبیر پرسیده اند که آیا مراد عبدالله بن سلام است؟ و او گفته خیر، چرا که این سوره مکی است. (نک: همان، ص ۳۸۸). داستان اربد و آیه ۱۲ (هو الذی یریکم البرق) به همین دلیل ناسازگارند (۱۱/۳۳۰). در مورد آیه ۳۰ (و هم یکفرون بالرحمن) که گفته اند مربوط به سخنان

قریش در جریان صلح حدیبیه است به دلیل مکی بودن سیاق، ناسازگاری مشهود است (همان/ ۳۸۶) در مورد آیه ۴۱ (أولم یروا انا نأتی الارض ننقصها من اطرافها) برخی نقص ارض را فتح اطراف مکه دانسته اند که ربط فتوحات به این آیه مکی ناسازگارست (همان/ ۳۸۷).
ضمناً توجه علامه به آیات زکات و انفاق پیش از وجوب زکات شرعی گفتنی است (مثلاً در ج ۱۱، ص ۳۴۴ و ج ۱۲، ص ۵۸ و ج ۱۷، ص ۳۶۱).

۷) سوره ابراهیم (ع): این سوره مکی است. اما از برخی نقل شده که آیه ۲۸ و ۲۹ (الم تر الی الذین بدلوا) در مورد کشتگان بدر است. اما این دو آیه غیر صریح و غیرظاهر در این خصوص است (۱۲/ ۶).

۸) سوره حجر: نقل شده که آیه ۸۷ (و لقد آتیناک سبعا) و آیه ۹۰ و ۹۱ (کما انزلنا علی المقتسمین) مدنی است (۱۲/ ۹۵). در فرهنگ آماری فقط آیه ۸۷ نقل شده است. برخی گفته اند که در آیه ۹۱ و ۹۲ مراد از مقتسمین یهود و نصاری هستند که با مکی بودن سوره ناسازگار است (همان/ ۱۹۴) و البته در تفسیر عیاشی قریش مصداق آیات معرفی شده است (همان/ ۱۹۷).

۹) سوره نحل: تدبیر در سوره نشان می دهد که صدر این سوره (۴۰ آیه اول) در اواخر ایام حضور پیامبر (ص) در مکه و پیش از هجرت بوده است، اما باقی سوره (۸۸ آیه) به نظر می رسد که در اوایل حضور در مدینه پس از هجرت نازل شده است (مثلاً ۴۱ و ۴۲) (والذین هاجروا) و ۱۰۶ و چند آیه بعد (من کفر بالله تا آخر احتمالاً ۱۱۰) و نیز آیه ۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸ (و ان عاقبتهم) به شادت سیاقشان مدنی هستند) در اینجا علامه می نویسد:

و هذا و ان لم یوافق شیئاً من المأثور لکن السیاق یشهد به و هو اولی بالاتباع (۱۲/ ۲۰۳).

این نکته اجتهادی است. در فرهنگ آماری فقط سه آیه ۱۳۶ به بعد که پس از غزوه احد نازل شده، ذکر گردیده و مضمون آنها شبیه آیات مدنی است (همان، ص ۳۷۵) ضمناً با توجه به مکی بودن آیات ۱۰۳ (لسان الذی) و ۱۱۴ (فکلوا مما رزقکم) روایات مربوط به سلمان و حلیت غنایم را رد کرده اند (همان/ ۳۵۲ و ۳۶۴).

۱۰) سوره اسراء: در این سوره مکی نیز گفته شده که ۲ تا ۸ آیه آن مدنی است، مانند آیه ۲۶ (و آت ذا القربی) آیه ۳۲ و ۳۳ (و لا تقربوا) و آیه ۵۷ (اولئک الذین یدعون) و آیه ۶۰ (و اذ قلنا لک) و آیات ۷۳ تا ۸۰ (و ان کادوا) که همه اینها به جز آیه ۶۰ در فرهنگ آماری هم آمده است و علامه می فرمایند:

که مضمون آیات دلالت بر مدنی بودن آنها ندارد و نظیرشان در سوره های مکی مثل

انعام و اعراف آمده است. (۱۳/ ۶)

و به ویژه در مورد آیه ۶۰ بعید می دانند که مرتبط با امور بعد از هجرت و قبل از صلح حدیبیه باشد (همان/ ۱۳۷ و ۱۴۳). کما این که روایات مربوط به فتح مکه را مرتبط با آیات ۷۳ به بعد ندانسته، بلکه برخی را سزاوار شأن پیامبر (ص) نمی دانند (همان/ ۱۷۸). نظیر همین مورد درباره سؤال از روح توسط یهود مطرح است (آیه ۸۵ و یسألونک عن الروح) که با مکی بودن آیات و وحدت سیاق آنها سازگار نیست (همان/ ۲۱۲). البته در مورد آیه ۲۶ احتمال مدنی بودن و مکی بودن با توجه به تفسیر آیه مشابه در سوره روم آیه ۳۸ مطرح است. (۱۶/ ۱۸۵). (۱۱) سوره کهف: سوره مکی است و آیه ۲۸ آن را (واصبر نفسک) مدنی دانسته اند و در فرهنگ آماری این آیه و ۱۹ آیه دیگر (۸۳ تا ۱۰۱) مدنی ذکر شده است. علامه در همان یک آیه هم بحث دارند چه برسد به سایر آیات (۱۳/ ۲۳۴) اما در تفسیر سوره دهر اشاره ای (از باب تسالم) به مدنی بودن آیه ۲۸ دارند. (۲۰/ ۱۳۶)

(۱۲) سوره مریم (س): این سوره بی تردید مکی است و گفته شده که این مسأله مورد اتفاق مفسران است (۷/ ۱۴). اما در فرهنگ آماری آیه ۵۸ (اولئک الذین) و آیه ۷ (وان منکم) مدنی ذکر شده است و در برخی از روایات نیز آیه ۹۶ (ان الذین آمنوا) را در خصوص امیرالمؤمنین (ع) و یا برخی از اصحاب مکه دانسته اند که مکی بودن سوره این فرض را رد می کند (همان/ ۱۱۵ و ۱۱۶) البته نگارنده معتقد است که گرچه این آیه مکی است اما به استناد آرای علامه می تواند از باب جری در مورد امیرالمؤمنین (ع) و محبت ایشان ذکر شود. مانند گفته ایشان در آیه ۱۰۷ سوره کهف (ان الذین امنوا) برای سلمان که در مدینه ایمان آورده است. (۱۳/ ۴۰۲)

(۱۳) سوره طه: برخی (و از جمله در فرهنگ آماری) آیات ۱۳۰ و ۱۳۱ (فاصبروا) را مدنی دانسته اند که از ناحیه لفظ دلیلی بر این مدعا وجود ندارد. (۱۴/ ۱۱۹)

(۱۴) سوره انبیاء (ع): این سوره بی تردید مکی است (ج/ ۱۴/ ۲۲۴) و جالب است که در درالمنثور گفته شده که آیه ۳۴ (و ما جعلنا) پس از سؤال پیامبر (ص) در مورد نفر بعد از ارتحالشان برای رهبری امت نازل شده که به استناد مکی بودن سوره مردود است (همان/ ۲۹۲) کما این که قصه ابن الزبیری به استناد آیات ۹۸ تا ۱۰۲ سوره به دلایل مختلف مردود است (همان/ ۳۳۴ و ۳۳۵) البته صریحاً در جایی آیات بالا مدنی ذکر نشده است، اما دو فرض بالا موهم مدنیت آیه هاست.

۱۵) سوره فرقان: سیاق عمومی آیات دلالت بر مکی بودن آن دارد اگر چه شاید آیات ۶۸ تا ۷۰ (والذین لا یدعون) مدنی باشد. (۱۷۲/۱۵) در فرهنگ آماری هم این ۳ آیه ذکر شده است.

۱۶) سوره شعراء: از سوره های مکی اولیه است که به استناد مضمون آن پیش از سوره حجر نازل شده است و از ظاهر سیاق آیات مکی بودن همه آنها برمی آید. و برخی ۵ آیه آخر آن را مدنی دانسته و برخی آیه ۱۹۷ (اولم یکن) را مدنی دانسته اند (۲۰۵/۱۵)، که اتفاقاً وضعیت پیامبر (ص) در مکه با نزول این آیات سازگارتر است چه از جهت عدم شدت دشمنی یهود پس از هجرت و چه از جهت اتهامات شاعری و ارتباط با جن در مکه. (همان/ ۳۲۰، ۳۲۱ و ۳۳۱).

۱۷) سوره قصص: به شهادت سیاقش مکی است (۵۴/۱۶)، در فرهنگ آماری آیات ۵۲ تا ۵۵ (الذین اتیناهم) و آیه ۸۵ (ان الذی فرض علیک) را مدنی دانسته که به استناد وعده بازگشت به مکه، آیه اخیر می تواند مدنی باشد. (همان/ ۸۸).

۱۸) سوره عنکبوت: به نظر می رسد که سوره تماماً مکی است و این که گفته اند همه یا بیشتر یا بخشی از آن مدنی است درست نیست، چرا که مضمون آیات سوره به جز با زمان سختی و فشار پیش از هجرت سازگار نیست. (۹۹/۱۶) در فرهنگ آماری هم ۱۱ آیه اول سوره مدنی ذکر شده است. برخی استدلال کرده اند به سبب کاربرد واژه منافقین در آیه ۱۱ سوره، این آیات مدنی هستند با آنکه مسأله نفاق صرفاً مربوط به پس از هجرت نیست، و از قضا مسأله ایذا و فتنه در مکه مطرح بوده است و پس از هجرت فتنه ای نبوده است همان گونه که مراد از جهاد، جهاد نفس است، نه نبرد با کفار، و حق این است که چیزی در آیات دلالت بر مدنی بودن آنها وجود ندارد (همان/ ۱۰۶ و ۱۰۷)، از سیاق آیات سوره بر می آید که تمام آنها مکی محض است (همان/ ۱۱۰).

۱۹) سوره روم: در فرهنگ آماری آیه ۱۷ (فسبحان الله) مدنی ذکر شده که فاقد دلیل است. اما علامه فرموده اند: آیه ۳۸ (فأت ذالقرنی) و آیه ۳۹ (وما آتیم من الربا) شبیه به آیات مدنی است گرچه روایتی در این خصوص وجود ندارد (۱۸۵/۱۶). و این از نکات اجتهادی تفسیری مهم ایشان است.

۲۰) سوره لقمان: به شهادت سیاق و اتصال آیات، سوره مکی است (۲۳۲/۱۶) در فرهنگ آماری آیات ۲۷ تا ۲۹ (ولو انما) مدنی ذکر شده است. اتصال به قبل این موضوع را رد می کند. (همانجا).

- (۲۱) سوره سجده: سوره مکی است و گفته شده ۳ آیه آن (از آیه ۱۸ تا ۲۰: افمن كان مؤمنا) در مدینه نازل شده است (۲۵۴/۱۶). در فرهنگ آماری ۲ آیه ۱۶ و ۱۷ هم اضافه تر ذکر شده است.
- (۲۲) سوره سبأ: سیاقش مکی است (۳۵۶/۱۶). در فرهنگ آماری آیه ۶ مدنی ذکر شده که فاقد دلیل است.
- (۲۳) سوره فاطر: برخی دو آیه ۲۹ (ان الذین يتلون) و آیه ۳۲ (ثم اورثنا) را مدنی دانسته اند که از سیاق آیات ظاهر نیست (۱۷/۶).
- (۲۴) سوره یس: سیاقش مکی است (ج ۱۷، ص ۶۲) در فرهنگ آماری آیه ۴۵ (و اذا قيل) را مدنی ذکر کرده است و اتصال به قبل این موضوع را رد می کند. (۱۷/۹۳).
- (۲۵) سوره زمر: سیاقش مکی است و به دلیل اتصال آیات گویا یکبار نازل شده است (۱۷/۲۳۲). برخی گفته اند که آیه ۵۴۳ (قل یا عبادي) در مورد وحشی، قاتل حمزه نازل شده است که با مکی بودن سوره و اسلام آوردن وحشی پس از هجرت سازگار نیست (۱۷/۲۸۵). در فرهنگ آماری آیات ۵۲ تا ۵۴ (اولم يعلموا) مدنی ذکر شده است. نگارنده احتمال می دهد که ادعای نزول آیه در مورد وحشی را شاید برای تطهیر او بر ساخته باشند، اما می دانیم که او عاقبت بخیر نشد و مدمن الخمر به درک واصل شد.
- (۲۶) سوره مؤمن: این سوره تماماً مکی است، به دلیل اتصال آیات و مضامین آنها، و آنچه در مورد مدنی بودن برخی از آیات آن گفته شده قابل اعتنا نیست. (۱۷/۳۰۲) در فرهنگ آماری آیات ۵۶ و ۵۷ (ان الذین یجادلون) مدنی ذکر شده است.
- (۲۷) سوره شوری: در این سوره آیات ۲۳ تا ۲۶ (ذلک الذی یشیر) و ۳۸ تا ۴۰ (والذین استجابوا) مدنی دانسته شده است (۱۸/۶). ذکر مودت قربی احتمالی مدنی بودن آیات ۲۳ تا ۲۶ را قوی می کند (همان/۴۸). در فرهنگ آماری چهار آیه ۲۳ تا ۲۵ و ۲۷ ذکر شده که آخری احتمالاً تصحیف ۲۶ است. نکته مهم این که این حالت تصحیف در سایر مراجع مقدم بر فرهنگ آماری مثل فهرس الالفاظ دکتر رامیار و المعجم المفهرس عبدالباقی وجود دارد و بررسی معجم فلوگل میسر نشد. در بندهای ۲۸ و ۳۲ این مورد تکرار دیده می شود.
- (۲۸) سوره زخرف: در این سوره آیه ۴۵ (وسئل من ارسلنا) مدنی دانسته شده که این هم مدنی نیست. (۱۸/۸۳) بلکه مراد سؤال از پیامبران (ع) در شب معراج است. (همان/۱۰۵ و ۱۰۸). در فرهنگ آماری به تصحیف آیه ۵۴ ذکر شده است.

۲۹) سوره جاثیه: در این سوره آیه ۱۴ (قل للذین آمنوا) مدنی دانسته شده و شاهدهی ندارد (۱۵۴/۱۸) در فرهنگ آماری هم همین مورد ذکر شده است.

۳۰) سوره احقاف: به جز دو آیه که در آن اختلاف است، این سوره مکی است (۱۸/۱۸۶) در فرهنگ آماری آیات ۱۰ (قل أرایت) و ۱۵ (و وصینا) و ۳۵ (فاصبر) مدنی ذکر شده است. به استناد بحث المیزان (همان/۱۹۴، ۱۹۸، ۱۹۹) اگر شاهد بنی اسرائیل احتمالاً عبدالله بن سلام باشد، آیه ۱۰ مدنی است.

۳۱) سوره ق: گفته شده که آیه ۳۸ (ولقد خلقنا السموات) مدنی است و شاهد لفظی برای آن نیست. (۳۳۷/۱۸). در فرهنگ آماری هم همین مورد ذکر شده است. و برخی گمان کرده اند که دلیل مدنی بودن آیه رد گفته یهودیان در مورد استراحت خداوند جل جلاله در روز شنبه است و این مطلب دلیل آن نیست که آیه در مدینه نازل شده باشد چرا که در آیات مکی دیگری چون سوره اعراف و غیر آن هم به مطالب یهودیان اشاره شده است. (همان، ص ۳۵۹).

۳۲) سوره نجم: این سوره به گواهی سیاق آیاتش مکی است و گفته برخی در مورد مدنی بودن تمام یا برخی از آیاتش پذیرفته نیست. (۲۶/۱۹) برخی آیه ۳۳ (افرأیت الذی تولى) را مدنی و در مورد ترک محل جنگ توسط عثمان در واقعه احد دانسته اند، ولی مکی بودن آیات با این موضوع سازگار نیست (همان/۵۱ و ۵۲) در فرهنگ آماری به تصحیف آیه ۳۲ ذکر شده است.

۳۳) سوره قمر: این سوره به گواهی سیاق آیاتش مکی است و گفته آنها که سوره در بدر نازل شده و یا برخی از آیاتش مدنی است قابل اعتنا نیست. (۵۵/۱۹). در فرهنگ آماری آیات ۴۴ تا ۴۶ (ام یقولون) مدنی ذکر شده است.

۳۴) سوره الرحمن: این سوره محتمل است مکی یا مدنی باشد اما سیاقش به سوره های مکی شبیه تر است. (۹۴/۱۹) البته مشهور مدنی بودن آن است. باید دانست که در مجموع ۶۵ مورد مدنی یا مکی بودن سوره های رعد، الرحمن، جن، صف، تغابن، مطففین، قدر، بینه، زلزله، توحید و معوذتان اختلاف است. (۲۳۵/۱۳) و می دانیم که سوره های رعد، الرحمن، صف، تغابن، بینه و زلزله به مدنی بودن مشهورترند.

۳۵) سوره واقعه: سیاقش مکی است (۱۱۵/۱۹) در فرهنگ آماری آیه ۸۱ و ۸۲ (افبهذا) مدنی ذکر شده است.

۳۶) سوره قلم: سیاق آیاتش علی الجملة مکی است. اما از برخی نقل شده که ۱۶ آیه اول آن مکی است، سپس آیات ۱۷ تا ۳۳ مدنی و آیات ۳۴ تا ۴۷ (ان للمتقین) مکی و مابقی

تا آخر مدنی است. (۳۶۷/۱۹)، با چشم پوشی از اختلاف عدد آیات در اصل متن) علامه هفده آیه ۱۷ تا ۳۳ (انا بلوناهم) را به آیات مدنی شبیه تر می دانند. (همانجا) در فرهنگ آماری این آیات به اضافه آیات ۴۸ تا ۵۰ مدنی ذکر شده است.

۳۷) سوره معارج: سیاق سوره شبیه سوره های مکی است اما از برخی نقل شده که آیه ۲۴ (و الذین فی اموالهم حق معلوم) مدنی است. (۵/۲۰) و اگر چنین باشد آیه ۳۶ تا آخر (فماللذین) که سیاق واحدی دارد هم مدنی است و مستفاد از مضمون آیات که متناسب حال منافقین مدینه است و تناسب آن با قول قائل مذکور در آیه ۳۲ سوره انفال که سیاق آن مدنی است، این احتمال را قوی می کند. به اتفاق مفسران در مکی بودن سوره اعتنایی نیست چرا که خلاف آن ظاهر است (همان/۶) نزول آیات اول سوره در مورد اعتراض حارث بن نعمان فهري به نصب امیر المؤمنین (ع) علیرغم ادعای صاحب المنار، مؤید منی بودن آیات مذکور است. (۵۶/۶). البته موضوع در فرهنگ آماری ذکر نشده است.

۳۸) سوره جن: سیاقش مکی است. (ج ۲۰، ص ۳۸) گرچه در مورد مدنی بودن آن اختلاف است. (رک: بند ۳۴).

۳۹) سوره مزمل: در فرهنگ آماری آیات ۱۰ و ۱۱ (واصبر) و ۲۰ (ان ربک) مدنی ذکر شده است. علامه آیه ۲۰ را با توجه به ظاهر آن مدنی می دانند و مکی بودن آن را رد کرده اند. (۷۴/۲۰).

۴۰) سوره مدثر: از برخی نقل شده که آیه ۳۱ (و ما جعلنا) مدنی است، این موضوع از طریق نقل ثابت نشده و متعین مکی بودن تمام سوره به حسب نقل و اجماع مفسران است. (۲۰/۹۰) و این تنها نمونه ای است که علامه به نقل برای رد موضوع مدنی بودن آیه ای استناد کرده اند. ۴۱) سوره مرسلات: مکی است (۱۴۵/۲۰۹) در فرهنگ آماری آیه ۴۸ (و اذا قیل) مدنی ذکر شده است.

۴۲) سوره مطففین: مناسب تر به نظر می رسد که اول سوره که تهدید کم فروشان است در مدینه نازل شده باشد و مابقی آیات با سیاق آیات مدنی و مکی قابل انطباق است (۲۳۰/۲۰).

۴۳) سوره اعلی: سیاق آیات مکی است، اما ذیل آن به استناد روایات ائمه اهل بیت (ع) در مورد زکات فطره و نماز عید فطر که در مدینه مقرر شده، می باشد (آیات ۱۴ به بعد: قد أفلح من تزکی) که دلالت بر مدنی بودن آیات دارد. پس صدر سوره مکی و ذیل آن مدنی است. (۲۶۴/۲۰).

۴۴) سوره بلد: سیاق آیات شبیه سیاق مکی است و مؤید مکی بودن سوره که برخی مدعی اجماع بر آن شده اند. گفته شده سوره مدنی است که با سیاق سوره نمی خوانند و برخی ۴ آیه اول آن را مدنی دانسته اند. (۲۸۸/۲۰)

۴۵) سوره لیل: به حسب سیاق ممکن است مدنی یا مکی باشد. (۳۰۱/۲۰)

۴۶) سوره ضحی: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد. (۳۱۰/۲۰)

۴۷) سوره انشراح: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد و سیاقش با مدنی سازگارتر است. (۳۱۳/۲۰)

۴۸) سوره تین: سوره ممکن است مدنی باشد. مؤید نزول آن در مکه آیه (و هذا البلد الامین) است، اما تصریحی در آن نیست. چون ممکن است سوره پس از هجرت و هنگامی که حضرت (ص) در مکه بوده اند نازل شده باشد. (۳۱۹/۲۰)

۴۹) سوره قدر: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد، و برخی از روایاتی که در سبب نزول سوره از ائمه (ع) روایت شده مؤید مدنی بودن آن است. (۳۳۰/۲۰)

۵۰) سوره عادیات: با توجه به مفاهیم جهادی و روایات فریقین در مورد نزول سوره در شأن امیرالمؤمنین (ع) و غزوه ذات السلاسل، بی تردید این سوره مدنی است. (۳۴۵/۲۰)

۵۱) سوره تکوین: به حسب سیاق، سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد. (۳۵۱/۲۰)

۵۲) سوره عصر: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد ولی به مکی شبیه تر است. (۲۰/۳۵۵)

۵۳) سوره ماعون: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد و گفته شده نیمی از آن مکی و نیمی مدنی است. (۳۱۰/۲۰). در فرهنگ آماری نیز نیمه دوم مدنی ذکر شده است (چهار آیه) اما در جدول ۲۵، ص ۱۷۰ (سوره های مکی) نام سوره از قلم افتاده است.

۵۴) سوره کوثر: در مکی یا مدنی بودن آن اختلاف است و ظاهراً مکی است و گفته شده دو بار نازل شده است. (۳۷۰/۲۰)

۵۵) سوره کافرون: در مکی یا مدنی بودن آن اختلاف است ولی ظاهر سیاقش مکی است. (۳۷۳/۲۰)

۵۶) سوره توحید: ممکن است مکی یا مدنی باشد و ظاهر برخی از روایات در سبب نزول آن این است که مکی است. (۳۸۷/۲۰)

۵۷ و ۵۸) معوذتان: در بند ۳۴ اختلاف در مورد آنها ذکر شد. به استناد سبب نزول و نزول

سوره های فلق و ناس با هم، و بنا بر مستفاد از روایات، این دو مدنی است. (۳۹۵ و ۳۹۲/۲۰)

ب) سوره های مدنی

- ۱) سوره نساء: برخی آیه ۸۵ (إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ) را به آیات مکی شبیه تر دانسته اند و آیه ۱۷۶ (ارث کلاله) نیز مکی فرض شده که با تشریح ارث در مدینه سازگار نیست. (۳۶۳/۴). در فرهنگ آماری چیزی ذکر نشده است.
- ۲) سوره انفال: سیاق آیات نشان می دهد که مدنی و پس از واقعه بدر نازل شده است. (۹/۵)
- ۳) سیاق آیات ۳۰ تا ۳۶ (و اذیمکر بک) مدنی دانسته شده است. (۷۶/۹ و نیز ۶/۲۰) در فرهنگ آماری نیز همین آیات مکی ذکر شده است.
- ۴) سوره توبه: از ابی بن کعب نقل شده که دو آیه آخر از سایر آیات به خدا نزدیک تر است یعنی در اواخر عمر شریف پیامبر (ص) نازل شده است. (۴۱۴/۹) که مؤید مدنی بودن این دو است، اما فرهنگ آماری آنها را مکی ذکر کرده است.
- ۵) سوره رعد: در بند ۶ بخش الف ذکر شد.
- ۶) سوره حجرات: این سوره مدنی است و گفته شده که آیه ۱۳ (یا ایها الناس) مکی است. (۳۰۵/۱۸) در فرهنگ آماری چیزی ذکر نشده است.
- ۷) سوره الرحمن: در بند ۳۴ بخش الف ذکر شده که سیاقش به مکی شبیه تر است. (۹۴/۱۹).
- ۸) سوره حدید: به استناد روایت ابن مسعود شاید آیه ۱۶ و ۱۷ (الم یأن) مکی باشد. (۱۹/۱۶۹) در فرهنگ آماری چیزی ذکر نشده است.
- ۹) سوره صف: در بند ۳۴ بخش الف ذکر شد. اما به شهادت سیاقش مدنی است. (۱۹/۲۴۸)
- ۱۰) سوره تغابن: در بند ۳۴ بخش الف ذکر شد. اما به شهادت سیاقش مدنی است. (۱۹/۲۹۴)
- ۱۱) سوره دهر: همه این سوره به استناد روایات اهل بیت (ع) مدنی است. برخی ۲۲ آیه اول آن را مدنی و مابقی را مکی دانسته اند. برخی نیز گفته اند همه آن مکی است. (۱۲۰/۲۰)
- ۱۲) سیاق آیات و به ویژه سیاق قصه و ذکر اسیر (چیزی که در مکه نبوده است) مؤید مدنی بودن سوره است (همان/۱۳۵). اما آیه ۲۳ به بعد (إِنَّا نَحْنُ نُزَلْنَا) شبیه آیات مکی است؛ بنابراین با فرض مکی بودن آیات، صدر سوره مدنی و ذیل آن مکی است. (همان/۱۴۰)

(۱۱) سوره بینه: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد، گرچه سیاقش به مدنی شبیه تر است. (۲۰/۳۲۶)

(۱۲) سوره زلزله: سوره ممکن است مدنی یا مکی باشد. (۲۰/۳۴۲)

نتیجه و پاسخ

با آنچه ذکر شد، جای کار در این مورد وجود دارد، نه همه آنچه مکی یا مدنی فرض می شود، این گونه است و نه سیاق آیات مؤید آن. ای بسا سوره هایی که ذکر نشده اند و تحقیق در آنها لازم است و چه بسا سوره ها و آیاتی که بی دلیل مکی یا مدنی خوانده شده اند. باید با استمداد از ذات اقدس اله و مذاقه و حوصله و استفاده از روایات معتبر که مایه اطمینان به کار است، اقدام به تحقیق کرد.

در پیوستها به استناد آنچه عرضه شد - در جدول ۱ موافقت علامه با مدنی بودن ۴۲ آیه از ۱۵۴ آیه مشهور مشخص شده است و مکی، بودن تمام آیات مشهور به مکی در مدنی رد شده است. سایر موارد اجتهادی و قابل پژوهش در جدول ۲ احصاء گردیده است و تردیدی نیست که سوره ای مثل عادیات مدنی است (و رب مشهور لا اصل له). و الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست سوره های مکی قرآن کریم با آیات مدنی		جدول شماره (۱)				
شماره سوره	نام سوره	تعداد آیات	تفکیک		شماره آیات مدنی فرض شده	توضیحات براساس نظر علامه طباطبائی
			مکی	مدنی		
۱	انعام	۱۶۵	۱۵۶	۹	۱۵۳-۱۵۱، ۱۴۱، ۱۱۴، ۹۳، ۹۱، ۲۳، ۲۰	همه آیات مکی است
۲	اعراف	۲۰۶	۱۹۸	۸		همه آیات مکی است
۳	یونس	۱۰۹	۱۰۵	۴	۹۶-۹۴، ۴۰	همه آیات مکی است
۴	هود	۱۲۳	۱۲۰	۳		همه آیات مکی است
۵	یوسف	۱۱۱	۱۰۷	۴	۷، ۳-۱	همه آیات مکی است
۶	ابراهیم	۵۲	۵۰	۲		همه آیات مکی است
۷	حجر	۹۹	۹۸	۱	۸۷	آیه مکی است
۸	نحل	۱۲۸	۱۲۵	۳		همه آیات مدنی است
۹	اسراء	۱۱۱	۹۹	۱۲	۸۰-۷۳، ۵۷، ۳۳، ۳۲، ۲۶	همه آیات مکی است جز آیه ۲۶
۱۰	کهف	۱۱۰	۹۰	۲۰		همه آیات مکی است جز آیه ۲۸
۱۱	مریم	۹۸	۹۶	۲	۷۱، ۵۸	همه آیات مکی است
۱۲	طه	۱۳۵	۱۳۳	۲		همه آیات مکی است
۱۳	فرقان	۷۷	۷۴	۳	۷۰-۶۸	همه آیات مدنی است
۱۴	شعراء	۲۲۷	۲۲۲	۵		همه آیات مکی است
۱۵	قصص	۸۸	۸۳	۵	۸۵، ۵۵-۵۲	همه آیات مکی است جز آیه ۸۵
۱۶	عنکبوت	۶۹	۵۸	۱۱		همه آیات مکی است
۱۷	روم	۶۰	۵۹	۱	۱۷	آیه مکی است
۱۸	لقمان	۳۴	۳۱	۳		همه آیات مکی است
۱۹	سجده	۳۰	۲۵	۵	۲۰-۱۶	همه آیات مکی است جز آیه ۱۸-۲۰
۲۰	سبا	۵۴	۵۳	۱		آیه مکی است
۲۱	یس	۸۳	۸۲	۱	۴۵	آیه مکی است
۲۲	زمر	۷۵	۷۲	۳		همه آیات مکی است
۲۳	غافر	۸۵	۸۳	۲	۵۷-۵۶	همه آیات مکی است
۲۴	شوری	۵۲	۴۹	۴		همه آیات مدنی است
۲۵	زخرف	۸۹	۸۸	۱	۴۵	آیه مدنی است
۲۶	جاثیه	۳۷	۳۶	۱		آیه مکی است
۲۷	احقاف	۳۵	۳۲	۳	۳۵، ۱۵، ۱۰	همه آیات مکی است جز احتمالاً ۱۰
۲۸	ق	۴۵	۴۴	۱		آیه مکی است
۲۹	نجم	۶۲	۶۱	۱	۳۳	آیه مکی است
۳۰	قمر	۵۵	۵۲	۳		همه آیات مکی است
۳۱	واقعه	۹۶	۹۴	۲	۸۲-۸۱	همه آیات مکی است
۳۲	قلم	۵۲	۳۲	۲۰		همه آیات مکی است جز ۱۷-۲۳
۳۳	مزل	۲۰	۱۷	۳	۲۰، ۱۱، ۱۰	همه آیات مکی است جز ۲۰
۳۴	مرسلات	۵۰	۴۹	۱		آیه مکی است

فهرست سوره های مکی قرآن کریم با آیات مدنی						
شماره سوره	نام سوره	تعداد آیات	تفکیک		شماره آیات مدنی فرض شده	توضیحات
			مکی	مدنی		
۳۵	۱۰۷	۷	۳	۴	۷-۴	همه آیات مدنی است
جمع	۳۵ سوره	۲۹۳۰	۲۷۷۶	۱۵۴		

فهرست سوره های مدنی قرآن کریم با آیات مکی						
شماره سوره	نام سوره	تعداد آیات	تفکیک		شماره آیات مدنی فرض شده	توضیحات
			مکی	مدنی		
۱	۸	۷۵	۷	۶۸	۳۰-۳۶	همه آیات مدنی است
۲	۹	۱۲۹	۲	۱۲۷	۱۲۸-۱۲۹	همه آیات مدنی است
جمع	۲ سوره	۲۰۴	۹	۱۹۵		

جدول سوره هایی که پژوهش در آنها لازم است			
شماره سوره	نام سوره	سوره های مکی که پژوهش در آنها لازم است	
۱	۶	آیات ۲۰، ۲۳، ۱۱۱، ۱۱۴، ۱۴۱ بررسی بیشتر	
۲	۱۶	آیات ۴۱، ۴۲، ۱۰۶-۱۱۰ (کلاً آیات ۴۱ به بعد) بررسی بیشتر	
۳	۱۷	آیه ۸۵ بررسی بیشتر	
۴	۳۰	آیات ۳۸ و ۳۹ بررسی بیشتر	
۵	۴۲	آیه ۲۷ بررسی بیشتر	
۶	۴۳	آیه ۵۴ بررسی بیشتر	
۷	۵۳	آیه ۳۲ بررسی بیشتر	
۸	۶۷	بررسی تمام سوره	
۹	۷۰	آیات اول سوره و آیات ۲۴ و ۳۶ تا آخر	
۱۰	۸۳	بررسی اول سوره از نظر مدنی و مابقی از نظر مکی - مدنی	
۱۱	۸۷	آیات ۱۴ به بعد از نظر مدنی	
۱۲	۹۰	آیه اول از نظر مدنی بودن	
۱۳	۹۲	از نظر مدنی بودن	
۱۴	۹۳	از نظر مدنی بودن	
۱۵	۹۴	از نظر مدنی بودن	
۱۶	۹۵	از نظر مدنی بودن	
۱۷	۹۷	از نظر مدنی بودن	
۱۸	۱۰۰	از نظر مدنی بودن نزدیک در آن روا نیست، علت مکی شدن چیست؟	

جدول سوره‌هایی که پژوهش در آنها لازم است (جدول شماره ۲)			
شماره سوره	نام سوره	سوره های مکی که پژوهش در آنها لازم است	ردیف
۱۹	تکواثر	از نظر مدنی بودن	۱۹
۲۰	عصر	از نظر مدنی بودن	۲۰
۲۱	ماعون	از نظر مدنی بودن	۲۱
۲۲	کوثر	از نظر مدنی بودن	۲۲
۲۳	کافرون	از نظر مدنی بودن	۲۳
۲۴	توحید	از نظر مدنی بودن	۲۴
۲۵	فلق	از نظر مدنی بودن	۲۵
۲۶	ناس	از نظر مدنی بودن	۲۶
جمع	۲۶ سوره		
شماره سوره	نام سوره	سوره های مدنی که پژوهش در آنها لازم است	ردیف
۱	نساء	آیه ۵۸ و ۱۷۶ بررسی بیشتر	۱
۲	انفال	آیه ۳۲ بررسی بیشتر	۲
۳	توبه	آیه آخر سوره بررسی بیشتر	۳
۴	رعد	از نظر مکی بودن	۴
۵	حج	آیات ۵۲-۵۵ بررسی بیشتر (بین مکه و مدینه نازل شده)	۵
۶	محمد	آیه ۱۳ بررسی بیشتر (در راه هجرت نازل شده)	۶
۷	حجرات	آیه ۱۳ از نظر مکی بودن	۷
۸	الرحمن	از نظر مکی بودن	۸
۹	حدید	آیات ۱۶-۱۷ از نظر مکی بودن	۹
۱۰	صف	از نظر مکی نبودن	۱۰
۱۱	تغابن	از نظر مکی نبودن	۱۱
۱۲	دهر	آیات ۲۳ به بعد از نظر مکی بودن	۱۲
۱۳	بینه	از نظر مدنی بودن	۱۳
۱۴	زلزله	از نظر مکی نبودن	۱۴
جمع	۱۴ سوره		